

implemented by different types of educational establishments «zemski schools, district's vocational schools, church's area's vocational schools, gymnasiums» which were provided schoolchildren's studying of Lebedin District.

Key words: Lebedin District, zemski schools, district's vocational schools, gymnasiums, educational establishments, schoolchildren's learning.

УДК 372.8:94:001.8«196»

С. В. Драновська

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 60–80-х роках ХХ ст.

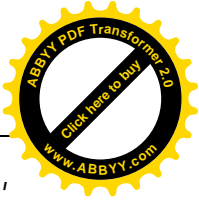
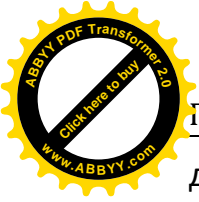
У статті проаналізовано особливості формування виховного потенціалу на уроках історії України у 60–80-х роках ХХ ст. Дослідженням установлено, що важливе місце у вихованні на уроках історії посідає єдність процесу навчання, виховання і розвитку особистості. Особлива роль при цьому надавалася емоційному стану учня і ролі вчителя у навчально-виховному процесі.

Ключові слова: навчально-виховний процес, ідейно-політичне, трудове, естетичне, моральне виховання школярів, курс історії України.

Постановка проблеми. У другій половині ХХ ст. головною метою в суспільстві було виховання нової людини, яка гармонійно поєднувала духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість. Тому формування виховного потенціалу школярів було важливим чинником їх духовного розвитку. У зв'язку з цим провідного значення у формуванні духовно-моральних цінностей набував світогляд особистості, на основі якого формувалася система ціннісних орієнтацій. Для подальшого суспільного життя потрібні моральність, працелюбність, любов до свого народу, які у майбутньому можуть стати традицією, основою генетичного коду нації. Повага до традицій, минулого є повагою до історії, і вона повинна виховуватися саме її засобами.

Вивчення змісту шкільного курсу історії України та цілеспрямоване використання його пізнавальних можливостей – це головний методичний прийом для здійснення єдності навчання, виховання і розвитку учнів.

Аналіз актуальних досліджень. В історії педагогіки і школи відомі педагоги минулого – Г. Г. Ващенко, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський у своїх працях приділяли велику увагу питанню виховання учнів. У науково-педагогічних дослідженнях стверджується, що формування виховного потенціалу здійснюється через синтез навчання, виховання та розвиток особистості у процесі вивчення історії. Такої думки дотримувалися видатні педагоги-методисти другої половини ХХ ст., а саме: П. В. Гора, П. С. Лейбенгруб, М. М. Лисенко, О. І. Стражев, П. Л. Уховська. У

дослідженнях психологів Л. І. Божович, О. М. Леонтьєва, Р. С. Немова, С. Л. Рубінштейна, Е. Фромма, І. С. Якиманської розглянуто психологічні механізми формування виховних цінностей особистості.

Мета статті – проаналізувати особливості формування виховного потенціалу на уроках історії України у 60–80-х роках ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Одним із найважливіших напрямів освіти виступає гуманізація всього навчально-виховного процесу, яка орієнтується на всебічний розвиток особистості, створення умов для вдосконалення її здібностей. Таке виховання відбувається у процесі навчання, залученні школярів до культурних і духовних цінностей. Гуманізація навчання означає не тільки формування знань, умінь і навичок інтелектуального потенціалу, вона насамперед відображає систему відносин між людьми у природі, суспільстві та державі [4, 41].

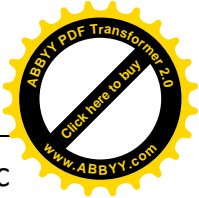
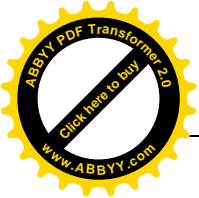
Головна мета під час вивчення історії у другій половині ХХ ст. полягала у формуванні розвиненої, соціально активної особистості, яка повинна вміти дотримуватися загальнолюдських цінностей, цінувати досягнення світової культури, адекватно сприймати ідеали гуманізму і демократії, активно брати участь у змінах, які відбуваються в суспільстві. Подальша розробка концепції історичної освіти у школі передбачає вплив матеріалу, який вивчається, на розвиток особистості школяра, його ціннісних орієнтацій, моралі та переконань. Курс історії України розкривав багатовіковий досвід моральних пошуків і вдосконалень людини, взаємозв'язок людини та суспільства, особливості соціальної психології, ідеології, життя людей у різні історичні епохи [5, 52]. Доповнюючи на цьому етапі мету історичної освіти, необхідно мати на увазі деякі обставини:

- без серйозних зусиль, спрямованих на гуманізацію свідомості і мислення школярів, важко розраховувати на їх гуманізацію, навіть за сприятливих соціально-політичних умов;

- поставлена мета не виключає інших завдань, але є дуже важливою, навіть специфічною для суспільствознавчих дисциплін;

- повністю завдання буде виконано тільки в умовах глибоких суспільно-політичних змін. А вони, як відомо, у кінці 80-х років ХХ ст. тільки почали впроваджуватися.

Тому можна стверджувати, що у другій половині ХХ ст. було необхідне гуманістичне виховання, яке заклиало до запровадження вічних цінностей людського буття, сенсу життя, внутрішньої свободи, особистої гідності людини, яка тільки починала свій тернистий шлях [13, 14–15].

У цьому випадку слід зазначити, що виховання – це процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів [11, 53]. Виховання учнів здійснювалося вчителями і класними керівниками у процесі навчальної і трудової діяльності, проведення позакласних заходів тощо. Учням прищеплювалася любов до знань, праці, повага до людей; у них формувався світогляд; школярі виховувалися в дусі правди і честі, прагнення прийти на допомогу товаришеві, дитині. Головними складовими при цьому виступали високі моральні цінності та патріотизм.

До актуальних напрямів підвищення виховної ролі навчання історії належали:

- розкриття на конкретному матеріалі діалектичної складності історичного процесу, ролі не тільки загального, але й одиничного, можливостей вибору шляхів розвитку;

- посилення зв'язку змісту уроку зі життям, питаннями, які хвилюють молодь, використання на уроках особистого соціального досвіду школярів, його переосмислення на основі теоретичних знань, формування вмінь визначати своє місце у вирішенні головних соціальних завдань;

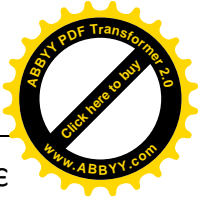
- більш глибоке і послідовне звернення до проблем людини, посилення уваги до розкриття взаємовідносин суспільства та особистості.

При цьому дуже важко подолати суперечність між вимогою до гуманізації суспільства, творчим розвитком його учасників та авторитарним стилем мислення, який склався у навчанні, схильністю до стереотипів, відсутністю свободи вибору [7, 56–57].

У 60–80-х роках ХХ ст. загальноосвітня школа, виконуючи завдання щодо виховання молоді, намагалася дати школярам міцні основи загальноосвітніх і політехнічних знань, виховувала у них любов до праці і готувала до суспільно корисної діяльності. Пріоритетними напрямками у формуванні виховного потенціалу на уроках історії України було розумове, ідейно-політичне, трудове, естетичне та моральне виховання школярів.

Необхідно звернути особливу увагу на комплексний підхід до виховання учнів у процесі вивчення історії, органічно поєднуючи всі види виховання на уроці.

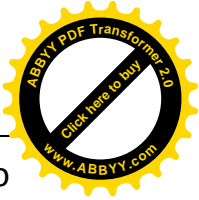
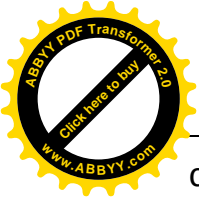
Важко уявити собі повноцінний розумовий розвиток школярів без активного обміну духовними цінностями. Інтелектуальні почуття тісно переплітаються з моральними цінностями. Взаємовідносини, які ґрунтуються на обміні інтелектуальними цінностями, є головною умовою духовного зростання в освіті [10, 360].

Головними складовими ідейно-політичного виховання є військово-патріотичне, інтернаціональне та атеїстичне виховання. Вони сприяють формуванню основних ідейно-моральних якостей особистості, подоланню пережитків у свідомості і поведінці школярів. Особливо приділялося мало уваги атеїстичному вихованню школярів. У програмах не виокремлено змісту атеїстичного виховання й ускладнення з класу у клас. Відсутні відповідні документи у шкільних підручниках. Учителі також висловлювали побажання щодо збільшення у школах постачання енциклопедій, словників, довідників, дидактичного матеріалу. Виникла також необхідність забезпечити наступність науково-атеїстичної роботи, тісніше пов'язувати її з моральним вихованням учнів, урахувуючи специфіку різних регіонів республіки і мікросередовища шкіл [8, 37]. Наприклад, на уроках історії вчитель Квітковська старанно виховувала в учнів почуття патріотизму. Так, під час вивчення теми «Господарство УРСР» вона розповідала, що сотні тисяч підприємств республіки включилися в похід за «українську годину». І у цьому патріотичному русі вкладена воля трудящих за високий виробничий рівень праці [2, 105].

У процесі навчально-виховної роботи на уроках історії вчитель ознайомлює учнів з різними видами праці в нашому суспільстві, допомагає школярам виявити схильності, які вони мають, та свідомо вибрати майбутню професію [3, 199]. Кожен урок історії при цьому повинен розвивати пізнавальні інтереси учнів, виховувати в них любов до праці. У всіх курсах предмета вчитель повинен послідовно формувати в учнів поняття про працю як основу розвитку суспільства, розкривати роль народу у створенні матеріальних та духовних цінностей. У цьому і забезпечувалося трудове виховання на уроках історії України [9, 562].

Естетичне сприйняття історії є необхідною умовою емоційного та оцінного ставлення до неї. Мова йде про внутрішні властивості історії – її красоту, трагічність і комічність. Тому необхідно думати про естетику слова, образу, можливості вживатися в історичні ситуації, перехід, цінність і тенденції їх розвитку. Естетичне виховання учнів на уроках історії здійснюється за допомогою міжпредметних зв'язків – літератури, музики і співів, малювання. Таке виховання було направлено на розвиток у дітей гарного художнього смаку, почуття прекрасного та виховання культури поведінки. Наприклад, усвідомлюючи велике виховне значення шкільного курсу, учитель історії П. К. Плахтій розповідав учням про Київську Русь як спільну історичну колиску українського, російського і білоруського народів. Крім того, він звернув увагу на те, що Київська держава була найважливішим етапом не тільки в історії СРСР, а й у світовій історії. Київська Русь, обстоюючи

свою незалежність у боротьбі з численними зовнішніми ворогами, одночасно врятувала Візантію і Захід від навали кочовиків. У висновках учитель підкреслив, що наш народ зробив великий внесок у розвиток світової культури, формуючи при цьому високі естетичні та моральні смаки [12, 144].

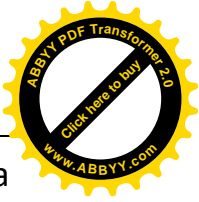
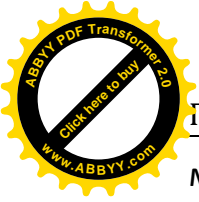
Тому естетичне виховання учнів потребує більшої уваги. Школярам необхідне постійне формування естетичних смаків й уподобань. При цьому слід ураховувати пізнавальні можливості учнів, загальний рівень їх розумового розвитку, мотиви навчальної діяльності, уже існуючі цінності [8, 37].

Важливий внесок у моральне виховання школярів у 60–80-х роках ХХ ст. також зробив шкільний курс історії України. Моральне виховання включає: формування моральної свідомості; виховання моральних почуттів та активної життєвої позиції; формування моральних потреб особистості. Вивчення історії України допомагає учням підібрати оптимальні критерії для моральної оцінки діячів минулого та сучасного, крім того, давати об'єктивну оцінку власним вчинкам. Наприклад, учителі Є. А. Моргун та Л. М. Скорик провели ряд кіноуроків про Вітчизняну війну, возз'єднання України з Росією. Такі уроки викликали велику зацікавленість і творчу активність. Історичний матеріал викликав в учнів емоційні переживання і впливав на формування у них моральних якостей. Турбуючись про всебічний гармонійний розвиток особистості, учителі забезпечували знаннями з історії України учнів від давнини до сучасності [3, 16, 50].

Подальше урізноманітнення форм і методів морального виховання учнів засобами історії необхідно поєднувати з виробленням у них активної життєвої позиції, свідомого ставлення до громадянського обов'язку [8, 37].

Загальноосвітня школа також була покликана готувати освічених людей, які гарно володіють основами наук і разом з тим здатні до систематичної праці, виховувати у молоді прагнення бути корисним для суспільства. Необхідно покращити виховну роботу у школі для того, щоб на уроках історії прищеплювалися учням любов до знань, праці, повага до людей, які працюють, формувався світогляд учнів, виховувалося почуття патріотизму до свого народу і Батьківщини. Важливим завданням для вчителів було покращання роботи щодо виховання навичок культурної поведінки учнів у школі, сім'ї та на вулиці [9, 562].

Гармонійного виховання під час викладання курсу історії України можна було досягти шляхом емоційного впливу. Емоційний вплив, який формував ціннісне ставлення кожного учня, можливий лише в тому випадку, якщо вивчено їх потреби і мотиви. А педагогічні дії вчителя співвідносяться з

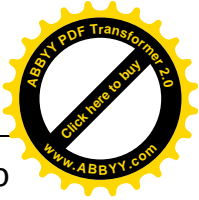
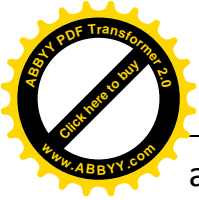
мотивами кожного учня. Таких мотивів і потреб майже у кожного школяра кілька – у спілкуванні, пізнанні, самоствердженні тощо [6, 22].

Розвиток інтересу також сприяє формуванню наукового світогляду, пізнавальної активності, самостійності та ціннісних орієнтацій молоді. Намагаючись зміцнити і поглибити пізнавальний інтерес, необхідно досягати новизни у викладенні матеріалу, вводити елементи цікавості і захоплення. Інтерес породжує несподівані порівняння, а це є новим аспектом подачі матеріалу. Цей прийом може залишити глибокий слід у їх свідомості. У матеріалі, який викладається, повинно бути розумне співвідношення фактичного і теоретичного. Велика кількість фактів не завжди дозволяє розкрити головні ідеї конкретної теми чи курсу у цілому. Водночас абстрактний матеріал дає можливість зменшити зацікавленість до його вивчення. Як правило, учні середньої ланки віддають перевагу матеріалу, в якому йде мова про безпосереднє вивчення певних подій, і менше бажають вивчати матеріал, який вимагає від них аналізу ситуації, узагальнення, вирішення пізнавальних завдань. Але зацікавленість до цього виду роботи посилюється зі збільшенням кількості тренувань і закріплень, які відповідають пізнавальним умінням.

Бути вихователем учителю історії – означає не тільки розкривати справедливі істини, але й безпосередньо звертатися до духовного світу вихованця. Це можливість доторкатися до тих чуттєвих струн дитячої душі, які відгукуються на події суспільного життя, переконувати учня, що він активний учасник і творець свого майбутнього [10, 330].

Зважаючи на це, необхідно звернути особливу увагу на роль учителя у виховному процесі на уроках історії України. Він обирає прийоми та засоби виховання з урахуванням пізнавальних можливостей школярів. Ці прийоми підкреслювали, пояснювали чи, навпаки, ставили проблему перед учнями. Перше необхідне для слабких учнів, друге – для сильних учнів. Прийоми та засоби можуть підсилити образне звучання та емоційну виразність головних історичних фактів, їх важливих складових частин та деталей. Крім того, передати коротко, стисло неголовні факти чи інший другорядний матеріал. Такі прийоми необхідні всім без винятку учням у класі [1, 42]. Наприклад, розповідаючи підліткам про історичні події, пояснюючи сутність конкретних закономірностей, учитель в одних випадках пояснював усе буквально, а в інших залишав дещо недоведеним. Це було необхідно для того, щоб школярі для вирішення будь-якого питання використовували раніше набуті знання, уміння і навички [10, 341].

Під час навчального процесу школяр пізнавав основи наук за допомогою змісту навчального матеріалу. Але при цьому розвивався не

автоматично, а у процесі діяльності, яка здійснювалася учнем, за допомогою прийомів, які разом зі змістом справили великий вплив на його розвиток. Керував таким процесом на уроці, звичайно, учитель історії [1, 18].

Крім того, потрібно зауважити, що виховна сила уроків історії України нерозривно пов'язана з авторитетом учителя, щирістю його поглядів, уміннями переконувати не фразами, а фактами.

На думку вчителів, у програмах дуже слабо виражені вимоги до виховання у процесі навчання. Тому у підручниках недостатньо розкрито такі моральні принципи, як сумлінна праця, гуманне ставлення та взаємоповага між людьми, чесність, правдивість. Недостатня увага до морального виховання ускладнює формування громадянської позиції, яка включає принципівість, активну участь молоді у суспільному житті школи та країни.

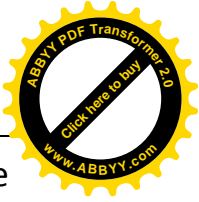
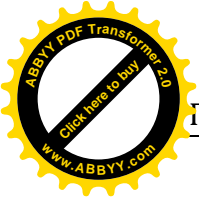
Хоча поряд з фактами у програмах все-таки вказана система основних історичних понять та світоглядних ідей, яка спрямована на підвищення виховного потенціалу курсу історії України [1, 21]. Тому виховання – це передусім постійне духовне спілкування вчителя і дитини [10, 17].

У другій половині 80-х років ХХ ст., виховуючи на уроках історії України прагнення зрозуміти іншу людину в учнів, учителі підводили дітей до нового поняття «толерантність», що у словниках перекладалося як терпимість, поблажливість до кого-небудь або чого-небудь. Мова йде про відкритість, чуйність, прагнення прийняти чуже і при цьому зберегти своє, уміння сперечатися не сварячись, шукаючи істину. Стаючи відкритим і демократичним суспільством, виникла необхідність виховувати в дітях такі цінні якості. А діти, у свою чергу, гостро відчували практичну значущість того, що відбувається на уроці історії України [13, 18].

Висновки. Отже, виховання – це процес формування особистості людини, зокрема її переконань, морального обличчя, її ставлення до суспільства, сім'ї, друзів, своєї роботи, особистого життя та ін.

Тому необхідно зазначити, що до актуальних напрямів підвищення виховної ролі навчання історії відносилися: розкриття на конкретному матеріалі діалектичної складності історичного процесу, ролі не тільки загального, але й одиничного; посилення зв'язку змісту уроку з життям, зі питаннями, які хвилюють молодь, використання на уроках особистого соціального досвіду школярів; більш глибоке і послідовне звернення до проблем людини, посилення уваги до розкриття взаємовідносин суспільства та особистості.

Пріоритетними напрямками у формуванні виховного потенціалу на уроках історії України було розумове, ідейно-політичне, трудове, естетичне та моральне виховання школярів.

У процесі виховання під час викладання курсу історії України велике значення мав емоційний стан учнів. Емоційний вплив, який формував ціннісне ставлення до кожного учня, можливий лише в тому випадку, якщо вивчено їх потреби і мотиви.

Крім того, неоціненною під час виховного процесу на уроці історії була роль учителя. Його авторитет, щирість поглядів, уміння переконувати не фразами, а фактами мали важливе морально-естетичне значення для формування виховного потенціалу учнів у цілому.

Таким чином, уся організація виховного процесу на уроках історії України, орієнтована на формування соціально активної особистості, яка має розвинену історичну свідомість, духовно багата та справедлива.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гора П. В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе / П. В. Гора. – М. : Просвещение, 1988. – 208 с.
2. Держархів Сумської області, ф. Р. 6659, оп. 1, спр. 10, 110 арк.
3. Держархів Харківської області, ф. Р. 4739, оп. 2, спр. 207, 105 арк.
4. Зарецкая И. И. Формирование личности – цель воспитания / И. И. Зарецкая, Л. С. Ломизе // Советская педагогика. – 1989. – № 12. – С. 41–48.
5. Клокова Г. Предложения по перестройке школьного исторического образования / Г. Клокова // Преподавание истории в школах. – 1989. – № 4. – С. 51–58.
6. Лернер И. Историческое сознание и условия его формирования / И. Лернер // Преподавание истории в школах. – 1988. – № 4. – С. 18–23.
7. Народное образование в СССР : сб. док. 1917–1973 гг. – М. : Педагогика, 1974. – 559 с.
8. Підлуцький Г. Викладання історії на рівні сучасних вимог / Г. Підлуцький, А. Чуб // Радянська школа. – 1982. – № 7. – С. 35–38.
9. Сборник документов и материалов по истории СССР советского периода (1917–1958 гг.). – М. : Моск. ун-т, 1966. – 612 с.
10. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну / В. А. Сухомлинский. – К. : Рад. шк., 1985. – 560 с.
11. Український педагогічний словник / [уклад. С. У. Гончаренко]. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 15, спр. 855, 247 арк.
13. Ямбург Е. А. Непредубежденный воспитатель – история / Е. А. Ямбург // Советская педагогика. – 1989. – № 8. – С. 12–19.

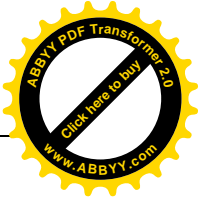
РЕЗЮМЕ

С. В. Драновская. Особенности формирования воспитательного потенциала на уроках истории Украины в 60–80-е годы XX в.

В статье проанализированы особенности формирования воспитательного потенциала на уроках истории Украины в 60–80-х годах XX ст. Исследованием установлено, что важное место в воспитании на уроках истории имело единство процесса обучения, воспитания и развития личности. Особая роль при этом уделялась эмоциональному состоянию ученика и роли учителя в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: учебно-воспитательный процесс, идейно-политическое, трудовое, эстетическое, нравственное воспитание школьников, курс истории Украины.

SUMMARY

S. Dranovska. The peculiarities of the educational potential formation in the lessons of history of Ukraine in the 60–80 years of XX century.

The article analyzes the peculiarities of the educational potential in the lessons of history of Ukraine in the 60–80 years of XX century. The study found that an important role in educating in the lessons of history has unity of training, education and personal development. A special role is had the emotional state of the pupils and the role of teachers in the educational process.

Key words: educational process, ideological, political, labor, aesthetic, moral education in schools, course of history of Ukraine.

УДК 378.112(09)«18»

Л. Д. Зеленська

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

ПИТАННЯ ПРАВОВОГО УРЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧЕНИХ РАД УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті визначено нормативно-правові документи, що регламентували діяльність учених рад університетів України протягом другої половини ХІХ ст. Деталізовано порядок організації роботи загальноуніверситетських колегіальних органів у досліджуваний період, схарактеризовано повноваження ректора й секретаря ради.

Ключові слова: університет, учена рада, нормативні документи, порядок роботи.

Постановка проблеми. На сучасному етапі вітчизняна вища освіта перетворюється у стратегічний ресурс розвитку держави і суспільства. Від її якості залежить успішність соціально-економічних, політичних і соціокультурних перетворень, рівень життя населення, конкурентоспроможність нашої країни у світовому співтоваристві. Удосконалення освітньої діяльності вищих навчальних закладів передбачає застосування нової концепції й більш ефективних технологій управління, які б забезпечували демократичність керівництва, колегіальність в ухваленні управлінських рішень.

Обґрунтування нових концептуальних підходів до управління потребує не лише орієнтації на досягнення сучасного освітнього менеджменту, а й глибокого, неупередженого вивчення історико-педагогічного досвіду управління вищою школою, зокрема діяльності такого загальноуніверситетського колегіального органу, як учена рада.

Аналіз актуальних досліджень. Вивчення наукових джерел дозволяє констатувати, що питання організації вітчизняної університетської освіти в історичному контексті широко подані у працях А. Алексюка, А. Андрєєва, Л. Вовк, А. Глузмана, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, С. Золотухіної, А. Іванова, В. Курило, С. Майбороди, О. Микитюка, Є. Ляховича, С. Посохова, О. Сухомлинської, С. Черняк, Г. Щетиніної та ін. Однак аналіз праць